

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΑΓΓΛΙΚΑΝΙΣΜΟΣ (*)

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΧΑΛΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ Β'

Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Κ Ο Ν

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Μετὰ τὴν ἐν τῷ Α' Μέρει, τῷ Ἱστορικῷ, ἐξέτασιν τῆς ἐξελίξεως, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ πορεία τῶν σχέσεων μεταξύ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν, εἰς τὰς πολυμερεῖς αὐτῶν ἐκφάνσεις, θὰ ἐκτεθῶσιν, εἰς τὸ Β' τοῦτο Μέρος, τὰ σημεῖα, δογματικῆς ἢ πρακτικῆς καὶ διοικητικῆς ὕψης, ἅτινα συνεζητήθησαν, τὰ σημεῖα, ἐφ' ὧν ἐπῆλθε συμφωνία, καὶ τὰ ἄλλα, ἐπὶ τῶν ὁποίων κατεδείχθη βαθμὸς ἀσυμφωνίας κατὰ τὴν διάρκειαν συναντήσεων καὶ ἐπαφῶν μεταξύ ἐκπροσώπων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ἡ προσπάθεια αὕτη θὰ βασισθῇ ἐπὶ τῶν ἐκθέσεων, τῶν πρακτικῶν καὶ ἄλλων κειμένων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν διαφόρων διμερῶν συναντήσεων, τῶν ἔχουσῶν δογματικὴν κατ' ἐξοχὴν σημασίαν, εἴτε κατὰ τὴν διάρκειαν ἄλλων ἐπαφῶν, εἴτε καὶ μονομερῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς μιᾶς μόνον Ἐκκλησίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν πίστιν τῆς ἄλλης Ἐκκλησίας.

Αἱ διάφοροι διμερεῖς συναντήσεις, ἐνίοτε ἐπισήμου καὶ ἄλλοτε ἀνεπισήμου χαρακτῆρος, ἔφερον ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀντιπροσώπους ὀλοκλήρου τοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου καὶ τοῦ Ἀγγλικανικοῦ, εἴτε καὶ ὀλιγωτέρων Ἐκκλησιῶν, ἀνηκουσῶν εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην Ὁμολογίαν, ἀκόμη δὲ καὶ μέχρι τῆς μιᾶς μόνον Ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν καὶ ἄλλας τινὰς διμερεῖς ἐπαφάς, εὐρυτέρας ἢ στενωτέρας προοπτικῆς.

Ἐπίσημοι διμερεῖς συναντήσεις 1) πλήρως ἀντιπροσωπευτικαὶ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἀγγλικανισμοῦ εἶναι: α') ἡ τοῦ 1930 κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ζ' Συνεδρίου τοῦ Λάμπεθ καὶ β') ἡ τοῦ 1931 ἐν Λονδίῳ τῆς Μικτῆς Ἀγγλοορθόδοξου Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς, 2) στενωτέρας μορφῆς εἶναι: α') ἡ τοῦ 1920 κατὰ τὴν σύγκλησιν τοῦ ΣΤ' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου, β') ἡ τοῦ Βουκουρεστίου τὸ 1935 καὶ γ') ἡ τῆς Μόσχας τοῦ 1956.

Ἀνεπίσημοι διμερεῖς συναντήσεις εἶναι: α') ἡ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σύρου καὶ Τήνου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ 1870, β') ἡ τοῦ ἐν Ἀμερικῇ Ρώσσο Ὁρθόδοξου Ἀρχιεπισκόπου Εὐδοκίμου μετὰ τῶν Ἐπι-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 607 τοῦ προηγουμένου τόμου.

σκοπιανῶν ἐν Ἀμερικῇ τὸ 1916, γ') ἢ τῆς ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Μελέτιον Μεταξάκην Ἐπιτροπῆς ἐν Ἀμερικῇ καὶ Ἀγγλίᾳ τὸ 1918, δ') ἢ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν Σερβίας καὶ Ρουμανίας μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν Παρισίοις, ε') ἢ τοῦ Η' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου τὸ 1948, καὶ στ') ἢ τοῦ Θ' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου τὸ 1958.

Ἐνταῦθα εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ ἐξῆς: α') ὁ Τόμος Συνοδικὸς τῆς ἐν τῇ Πόλει ἡμῶν Συνόδου τοῦ 1672, ὡς ἁ' Ἀπόκρισις Συνοδική... τοῖς ἐν Βρεττανίᾳ φιλέλλησιν, ἐρωτήσασιν ὅπως φρονεῖ ἡ Ἀνατολικὴ τῶν Ὀρθόδοξων Ἐκκλησία», β') ἢ Ἀλληλογραφία τῶν Ἀνωμότων μετὰ τῶν Ὀρθόδοξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, γ') ἢ περὶ ταφῆς τῶν Ἀγγλικανῶν Ἐγκύκλιος Γρηγορίου ΣΤ' (1869), προελθοῦσα κατόπιν τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Καντερβουρίας Ἀ. Κάμπελλ Τέιτ, δ') τὰ Ἐνωτικὰ Συνέδρια τῆς Βόννης τῶν ἐτῶν 1874, 1875, ε') ἢ Ἀλληλογραφία μετὰ τοῦ Καντερβουρίας Φρειδερίκου Τέμπελ καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε' (1899), στ') ἢ Ἀπάντησις τοῦ Σαλισβουρίας Ἰωάννου (1900) πρὸς τὴν οἰκείαν ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχεῖῳ Ἐπιτροπὴν, ζ') ἢ ἐν Γενεύῃ τὸ 1920 ἔπαφή, η') ἢ Δήλωσις Πίστεως ἐκπροσώπων τῆς Ἀγγλοκαθολικῆς παρατάξεως πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Μελέτιον Δ' τὸν Μεταξάκη (1922), θ') αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς 1500ῆς Ἐπετείου ἀπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν Λονδίῳ τὸ 1925 γενόμεναι μετὰ τῶν Ὀρθόδοξων ἀντιπροσώπων καὶ Ἀγγλικανῶν ἔπαφαί καὶ ι') αἱ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἐπισκόπου Gloucester τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐπιτροπῆς ἔπαφαί ἐν τοῖς Βαλκανίοις καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι τὸ 1940.

Μονομερῶς, ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των πλευρᾶς, ἔθιγον τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, 1) οἱ Ὀρθόδοξοι α') εἰς τὴν Ἀλληλογραφίαν Ἰωακείμ Γ' μετὰ τῶν Ἀρχηγῶν τῶν Ἀδελφῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν (1902-4), β') εἰς τὰς περὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως Ἐγκυκλίους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1920, 1952) καὶ τὰς Δηλώσεις τῶν Ἀντιπροσωπειῶν αὐτῶν ἐν τοῖς συνεδρίοις τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ἰδίως τῆς Κινήσεως Π.Τ. ἢ τῆς ὁμωνύμου Ἐπιτροπῆς ἐν τῷ Π.Σ.Ε. καὶ ταῖς Γενικαῖς Συνελεύσεσι τοῦ Π.Σ.Ε. (Λωζάννη 1927, Ἐδιμβούργον 1937, Ἀμστερδαμ 1948, Λούνδ 1952, Ἐβανστον 1954, Ὀμπερλιν, Ὁχάιτο 1957), καθοριζούσας τὴν εὐρυτέραν τῶν Ὀρθόδοξων περὶ ἐνωτικῆς ἀντιλήψεως γραμμὴν, εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν Ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ἔθθα ἐκτίθενται αἱ ἀπόψεις αὐτῶν περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν (ἀναγνώρισις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου 1922, τῶν Ἐκκλησιῶν Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου 1923, Ἀλεξανδρείας 1930 καὶ Ρουμανίας 1936, γνωμάτευσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 1939, ἀπόφασις ἀρνητικῆ τοῦ συνεδρίου τῆς Μόσχας; 1948), καὶ δ') εἰς τὴν Διορθόδοξον Ἐπιτροπὴν τοῦ Ἁγίου Ὄρους (1930), καὶ 2) οἱ Ἀγγλικανοὶ α') εἰς τὸ Γ' Συνέδριον τοῦ Λάμπεθ (1888), β') εἰς τὸ Ε' Συνέδριον τοῦ Λάμ-

πεθ (1908), καὶ εἰς τοὺς Ὅρους Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας τοῦ 1921.

Ἐν συνεχείᾳ θὰ ἐκτεθῶσιν τὰ διάφορα σημεῖα συμφωνίας καὶ διαφορᾶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, λαμβανόμενα ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐπαφὰς καὶ συναντήσεις, κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτῶν σειρὰν. Τὰ σημεῖα ταῦτα, εἶναι δυνατόν νὰ χωρισθῶσιν εἰς δύο κατηγορίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ ἔχοντα δογματικὴν ὑφὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν πρακτικὸν τομέα, τὴν θείαν Λατρείαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν.

II. ΤΑ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΥΦΗΣ ΣΗΜΕΙΑ

1. Θεία Ἀποκάλυψις, Ἀγία Γραφή, Παράδοσις

Τὸ θέμα τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως θίγεται κυρίως ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν πηγῶν, εἰς ἃς ἐμπεριέχεται αὕτη. Ρητῶς περὶ τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀποκαλύπτεται, γνωρίζεται, παραδίδεται καὶ λαμβάνεται ὑφ' ἡμῶν διὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως γίνεται λόγος εἰς τὰ δύο πρῶτα σημεῖα τῆς Ἐκθέσεως τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (1931).

«1) Χριστιανικὴ Ἀποκάλυψις. Ἀποδεχόμεθα τὴν Θείαν Ἀποκάλυψιν, ἣτις παρεδόθη ἡμῖν καὶ ἔσσει ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, καὶ ἀποδεχόμεθα αὐτήν, ὡς ἀπεκαλύφθη ἐν ταῖς Ἀγίαις Γραφαῖς καὶ ὡς ἐγνωρίσθη καὶ παρεδόθη παρὰ τῶν Ἀποστόλων ἐν τῇ Παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

2) Γραφὴ καὶ Παράδοσις. Συμφωνοῦμεν, ὅτι λαμβάνομεν τὴν Θείαν Ἀποκάλυψιν ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως»¹.

Ὁ τρόπος οὗτος ἐκφράσεως ἐβελτιώθη κατὰ τὰς δογματικὰς συζητήσεις Ὁρθοδόξων Ρουμάνων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐν Βουκουρεστίῳ (1935), εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν ὁποίων (ε' σημ.) λέγεται ὅτι, ἡ «Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ παρεδόθη διὰ τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως»².

Τὰ προτεθέντα καταδεικνύουν τὴν ὑπὸ τῶν δύο μερίδων ἀποδοχὴν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν μεταδίδεται ἡ Θεία Ἀποκάλυψις, δηλ. διὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως.

Ἀπὸ Ἀγγλικανικῆς πλευρᾶς ἡ ἰδίᾳ διδασκαλία διευτυπώθη καὶ εἰς προγενέστερα κείμενα: εἰς τὸν α') Ὅρον Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας (1921) καὶ εἰς τὸ α') σημεῖον τῆς Δηλώσεως Πίστεως Ἀγγλικανῶν κληρικῶν πρὸς

1. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., 6. 247. Ο 7 (1932)229. Τὸ θέμα τοῦτο ἐθίγεται καὶ εἰς τὸ Ἀ' Συνέδριον τῆς Βόννης (1874). C. B. Moss, The Old Catholic Movement. London: SPCK, 1948, pp. 263-4.

2. Ἱ. Ν. Καμίρη, ΟΠ, 1, 371. Lambeth Occasional Reports, p. 198.

τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Μελέτιον Δ' (1921)³. Εἰς ἀμφοτέρα τὰ κείμενα ταῦτα ἀντὶ τοῦ ὅρου «Θεία Ἀποκάλυψις» χρησιμοποιοῦνται αἱ ἐκφράσεις, εἰς μὲν τοὺς Ὅρους «ἢ τοῦ Χριστοῦ Πίστις», ἐν δὲ τῇ Δηλώσει «ἢ μίᾳ σωτηριώδους πίστις», ἢ «ἢ πίστις τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας», ἐνθα κυριαρχεῖ ὁ ὅρος «πίστις». Κατὰ τὸν πρῶτον τῶν Ὅρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας ἡ πίστις αὕτη μεταδίδεται διὰ τῶν Θείων Γραφῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ Συμβόλου τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ὅρων τῶν πρὸ τοῦ Σχίσματος γενομένων δεκτῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ἐνῶ ἐν τῇ Ἐκθέσει, ἐκτὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, μνημονεύονται τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἢ Ἐκκλησιαστικῆ Παράδοσις καὶ αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι.

Πρὸς τὸ θέμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς συνδέονται ὁ Κανὼν, τὰ Ἀναγινωσκόμενα Βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἡ Θεοπνευστία, τὸ Κείμενον καὶ ἡ σχέσηις αὐτοῦ πρὸς τὴν Παράδοσιν, ζητήματα, ἅτινα ἐθίγησαν κατὰ τὰς γενομένας ἐπαφάς.

Ἡ Μικτὴ Δογματικὴ Ἐπιτροπὴ (1931) εἰς τὸ β') σημεῖον τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς δέχεται τὸν αὐτὸν Κανόνα τῆς Γραφῆς καὶ διὰ τὰς δύο Ἐκκλησίας. «Γραφὴν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸν κανόνα τῆς Γραφῆς, ὡς οὗτος ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑφ' ἀπάσης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας»⁴. Ὁ ὀρισμὸς οὗτος εἶναι σχεδὸν ταυτόσημος πρὸς τὸν δεῦτερον τῶν Ὅρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας⁵. Εἰς δὲ τὰς δογματικὰς συζητήσεις τῆς Μόσχας (1956), ἀπὸ κοινοῦ ἀεδηλώθη, ὅτι ὁ Κανὼν τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὰς δύο Ἐκκλησίας»⁶.

Τὰ Ἀναγινωσκόμενα Βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὸν Συνοδικὸν Τόμον τοῦ 1672 ἀπὸ Ὁρθοδόξου πλευρᾶς ὡς ἀκαλὰ καὶ ἐνάρετα προσαγορεύεται, καὶ οὐκ ἀπόβλητα τυγχάνουσι διόλου», ἐνῶ ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῆς Βόννης (1874), ὀνομαζόμενα «ἀπόκρυφα» ἢ «δευτεροκανονικά», δὲν θεωροῦνται ἀπολαύοντα τῆς αὐτῆς πρὸς τὰ βιβλία τοῦ Ἑβραϊκοῦ Κανόνος κανονικότητος⁷.

Οἱ Ἀγγλικανοί, εἰς τὸν δεῦτερον τῶν Ὅρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας, λέγουσιν, ὅτι ταῦτα ὅτε μὲν καλοῦνται Δευτεροκανονικά, ὅτε δὲ Ἀναγινωσκόμενα καὶ ἄλλοτε Ἀπόκρυφα καὶ δέχονται περὶ αὐτῶν τὴν διδασχὴν τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ Ἱερωνύμου. Ταῦτα ἀπαλειφομένου τοῦ ὅρου «Ἀπόκρυφα», γίνονται σχεδὸν αὐτολεξεῖ δεκτὰ ὑπὸ τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (1931) εἰς τὸ β') σημεῖον τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς⁸.

3. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 225. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἐνθ' ἄν., σ. 55.

4. Ἀ. Ροσμαρῆ, Αὐτ., σ. 247. Ο 7 (1932) 229.

5. Ἀ. Ροσμαρῆ, Αὐτ., σ. 225.

6. H. M. Waddamas, ed., Anglo-Russian Theological Conference, pp. XVII-XVIII. W. S. Schneirla, Op. cit., p. 14.

7. I. N. Καρμίρη, Μνημεῖα, II, 693. C.B. Moss, Op. cit., p. 263.

8. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 225-6. 247-8. Ο 7 (1932) 229-230.

Ἡ αὐτὴ ὁμοφωνία ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις τῆς Μόσχας (1956), ἐνθα ἀπὸ κοινοῦ ἐδηλώθη, ὅτι «ἡ θεοπνευστία ἐκτείνεται μόνον ἐπὶ τῶν κανονικῶν βιβλίων καὶ ὅτι τὰ μὴ κανονικὰ εἶναι χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα πρὸς διαπαιδαγώγησιν».

Ἐνταῦθα, σχετικῶς περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, «παρητηρήθη μία διαφορὰ γνώμης ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ ἐν αὐτῇ θείου παράγοντος».

Ὡς πρὸς τὸ κείμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐδηλώθη ἀπὸ κοινοῦ, ὅτι «ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι ἀποδίδουσι τὸ αὐτὸ κύρος εἰς τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ὁ, ἐνῶ διὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ μὲν Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δέχεται τὸ Textus Receptus, ἡ δὲ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, ἔχουσα καὶ τοῦτο χρησιμοποιεῖ καὶ ἄλλα κείμενα διὰ λειτουργικοὺς σκοποὺς»⁹.

Εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Βόννης (1874), ἐδηλώθη, ὅτι «οὐδεμία μετάφρασις τῶν Ἁγίων Γραφῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπολαύῃ κύρους ἀνωτέρου τοῦ πρωτοτύπου κειμένου», καθὼς καὶ «ἡ ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν εἰς τὴν ὁμιλουμένην γλῶσσαν δὲν εἶναι δυνατὸν νομίμως ν' ἀπαγορευθῇ»¹⁰.

Οἱ Ἀγγλικανοὶ θεωροῦσι τὰς Ἁγίας Γραφὰς ὡς κανόνα καὶ κριτήριον παντὸς δόγματος, ὡς λέγεται ὑπὸ τοῦ Σαλισβουρίας Ἰωάννου ἐν τῇ Ἐκθέσει αὐτοῦ (Α').

«Τιμῶμεν τὰς Ἁγίας Γραφὰς ὡς τῆς θείας ἀληθείας κανόνα καὶ κριτήριον, δι' ὃν πᾶς τύπος δόγματος, εἴτε ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως, εἴτε ἐκ θεολογικοῦ ὀρισμοῦ πηγάζων, ὀφείλει νὰ δοκιμάζηται»¹¹.

Λόγῳ τῆς προφανοῦς ἀπορίας τῶν Ὁρθοδόξων, οἱ Ἀγγλικανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ διαβεβαιώσωσι τούτους, κατὰ τὰς Ἀγγλοορθοδόξους ἐπαφὰς τοῦ Λάμπρο τοῦ 1920, ὅτι ἡ φράσις αὐτὴ οὐδεμίαν ἐγκλείει τάσιν πρὸς ὑποτίμησιν τῆς ἱ. Παραδόσεως»¹².

Σαφέστερον ἢ περὶ ἰκανότητος ἢ αὐταρκειας τῶν θείων Γραφῶν Ἀγγλικανικὴ διδασκαλία ἐκτίθεται ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Ὁρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας συμφώνως πρὸς ἧσα λέγουσιν οἱ Ἅγιοι Ἀθανάσιος καὶ Αὐγουστίνος. «Πιστεύομεν ὅτι αἱ θεῖαι Γραφαὶ πάντα ἐμπεριέχουσι τὰ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀναγκαῖα»¹³. Τοῦτο διασαφηνίζεται ἐπὶ τὸ ἐκτενέστερον ἐν τῷ β' σημείῳ τῆς Ἐκθέσεως τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (1931).

«Ἡ Ἁγία Γραφή περιέχει πᾶν ὅ,τι ἀναγκαῖον εἰς σωτηρίαν: οὕτως

9. H. M. Waddams, ed., Op. cit., pp. XVIII. W.S. Schneirla, Op. cit., pp. 14-15.

10. C. B. Moss, Op. cit., p. 263.

11. Ἐγγραφα, σ. 13.

12. Ἐκθέσις τῆς εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Λάμπρο Πατριαρχικῆς Ἀντιπροσωπείας, ΝΠ 3 (1921) 534.

13. Ἁ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ', ἀν., σ. 226.

ώστε πᾶν ὅ,τι δὲν ἀναγινώσκειται ἐν αὐτῇ, οὐδὲ δύναται ν' ἀποδειχθῇ δι' αὐτῆς, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ζητῆται παρ' οὐδενὸς ὅτι δέον νὰ πιστευθῆται ὡς Ἐκκλησίαν Πίστεως ἢ νὰ θεωρῆται ὡς ἀπαιτούμενον ἢ ἀναγκαῖον εἰς σωτηρίαν».

Οἱ Ὀρθόδοξοι ἀντιπρόσωποι ἐνταῦθα ἐξέφρασαν τὴν ἀνάλογον διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῶν, βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ Μ. Βασιλείου. «Ἡ Ἁγία Γραφή συμπληροῦται, διασαφηνίζεται καὶ ἐρμηνεύεται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως». Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαφορὰ ἀντιλήψεως, τῶν μὲν Ἀγγλικανῶν ὑποστηριζόντων τὴν αὐτάρκειαν τῶν Γραφῶν, τῶν δὲ Ὀρθόδοξων τιθεμένων, ἐμμέσως διὰ τῶν λόγων των, εἰς ἰδίαν μοῖραν Γραφὴν καὶ Παράδοσιν, ἐγεφυρώθη εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ γενομένην δεκτὴν δῆλωσιν, καθ' ἣν,

«Πᾶν τὸ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαῖον εὑρηται ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, ὡς αὕτη συμπληροῦται, διασαφηνίζεται, ἐρμηνεύεται καὶ ἐννοεῖται ἐν τῇ Ἱερᾷ Παραδόσει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἰκοῦντος Ἀγίου Πνεύματος»¹⁴. Τὸ τοιοῦτον ἐγένετο δεκτὸν ἐπὶ λέξει ὑπὸ τῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς Ρουμάνων Ὀρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐν Βουκουρεστίῳ (1935) εἰς τὸ ε' ἄρθρον τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς¹⁵. Εἰς δὲ τὰς ἐπαφὰς τῆς Μόσχας (1956) ἐλέχθη ἀπὸ κοινοῦ, ὅτι «Ἡ Ἁγία Γραφή ἐρμηνεύεται καὶ συμπληροῦται ἐν τῷ φωτὶ τῆς Παραδόσεως»¹⁶.

Καὶ τὸ θέμα τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως, τὸ τόσον οὐσιώδους σημασίας διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους, θίγεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν Θεϊαν Ἀποκάλυψιν, τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν τῷ Συνεδρίῳ τῆς Βόννης (1874), οἱ Ἀγγλικοὶ, ὁμοῦ μετὰ τῶν ΠΚαθολικῶν, ἔδωκαν τὸν ἐξῆς ὀρισμὸν τῆς Παραδόσεως:

«Ἡ γνησία παράδοσις (δηλ. ἡ ἀδιάσπαστος μετάδοσις, ἐν μέρει προφορικῇ, ἐν μέρει γραπτῇ, τῆς διδασκαλίας τῆς μεταδοθείσης ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων) ... Ἡ Παράδοσις αὕτη ἀνευρίσκεται εἰς τὴν ὁμόφωνον πίστιν (συναίνεσιν-consensus) τῶν μειζόνων ἐκκλησιαστικῶν σωμάτων, τῶν τελούντων ἐν ἱστορικῇ συνεχείᾳ μετὰ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, συνάγεται ἐν μέρει διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐκ τῶν γραπτῶν μνημείων ὄλων τῶν αἰώνων». Τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Γιάνισεφ, ἐρωτήσαντος ποῖα θεωροῦνται «τὰ μείζονα ἐκκλησιαστικὰ σώματα», ὁ Döllinger ἀπήντησεν «Πρῶτον ἡ ἰδική σας Ἐκκλησία καὶ κατόπιν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐκτὸς τῶν τμημάτων ἐκείνων, ἅτινα διέκοψαν τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν συνέχειαν»¹⁷.

Ὁ δὲ Σαλισβουρίας Ἰωάννης λέγει, ὅτι

«Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας ἀποδέχεται καὶ σέβει τὰς ἀρχικὰς τῆς Ἐκ-

14. Ἁ. Ροσμαρῆ, "Ἐνθ' ἀν.", σ. 248-250. Ο 7 (1932) 230-1.

15. Ἱ. Ν. Καρμίρη, ΟΠ, Ι, 371. Lambeth Occasional Reports, p. 198.

16. Η. Μ. Waddams, ed., Op. cit., p. XVIII.

17. C. B. Moss, Op. cit., p. 264. Cl. Lialine, Op. cit., pp. 58-9.

κλησίας παραδόσεις, αἵτινες εἰσὶν ἐν ἀρμονίᾳ μετὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, μνήμων οὔσα ὅτι αὐτὸς ὁ κανὼν τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐγένετο δεκτὸς ἐκ παραδόσεως. Ἡ Ἐκκλησία Ἀγγλίας πάντοτε ἐκήρυξεν ἐαυτὴν προσηλωμένην εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀντικειμένην εἰς νεωτερισμούς»¹⁸.

Εἰς τὸ ὅλον τοῦτο τμῆμα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων, περὶ ὧν γενήσεται λόγος ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ κατωτέρω.

Ὁ τρίτος τῶν Ὁρων Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας δίδει, κατὰ τοὺς Ἀγγλικανούς, τὸν ἐξῆς ὄρισμὸν περὶ τῆς Παραδόσεως:

«Τὰς δὲ παραδόσεις δεχόμεθα, κατὰ τὸ ἐν τῇ Μεγαλειτέρᾳ Κατηχῆσει τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας λεγόμενον, ὡς ὁδηγὸν πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐννόησιν τῶν θείων Γραφῶν, πρὸς τε τὴν ὀρθὴν ἐπιτέλεσιν τῶν Μυστηρίων, καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἱερῶν τύπων τῶν τελετῶν ἐν τῇ καθαρότητι τῆς ἀρχαίας διατάξεως· καὶ δέον ἡμᾶς ἐκείνη παρακολουθεῖν τῇ παραδόσει, ἥτις τῇ θείᾳ ἀποκαλύψει καὶ ταῖς θείαις γραφαῖς συνάδει»¹⁹.

Ἐν τῇ Μικτῇ Δογματικῇ Ἐπιτροπῇ (1931) ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς Ἱ. Παραδόσεως.

«Συμφωνοῦμεν, ὅτι λέγοντες Ἱερὰν Παράδοσιν, ἐννοοῦμεν τὰς ἀληθείας, αἵτινες κατήλθον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων διὰ τῶν Πατέρων, αἵτινες ὁμολογοῦνται ὁμοφώνως καὶ συνεχῶς ἐν τῇ ἀδιαιρέτῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ διδάσκονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος»²⁰.

Ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ τμῆμα τοῦτο ἐβελτιώθη πῶς («Ἐκθεσις, σημεῖον ε΄) καὶ ἡ ἐννοια τῆς Παραδόσεως συνεπληρώθη διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἐκφράσεως «διὰ τῶν Πατέρων» διὰ τῶν λόγων «καὶ ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἱερῶν Συνόδων ἡ ἐδιδάχθησαν ὑπὸ τῶν Πατέρων»²¹.

Καὶ εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις τῆς Μόσχας (1956) ἀπὸ κοινοῦ ἐγένετο δεκτὸν ὅτι ἡ Παράδοσις περιλαμβάνει «τὰς θεόθεν ἀποκαλυφθείσας ἀληθείας, μεταδοθείσας ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους διὰ τῶν Πατέρων»²².

Αἱ σχέσεις μεταξὺ Παραδόσεως, Γραφῆς καὶ Ἐκκλησίας καθωρίσθησαν ἀπὸ κοινοῦ ἐν τῷ τέλει τοῦ β΄) σημείου τῆς Ἐκθέσεως τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς (1931).

«Συμφωνοῦμεν, ὅτι οὐδὲν τὸ περιεχόμενον ἐν τῇ Παραδόσει ἀντιφάσκει πρὸς τὰς Γραφάς. Καίτοι ἀμφοτέραι αὗται δύνανται λογικῶς νὰ ὀρισθῶσι καὶ διακριθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅμως δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων οὐδ' ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας».

18. Ἐγγραφα, σ. 30-1.

19. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 226-7.

20. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 250. Ο 7 (1932) 231.

21. Ἱ. Ν. Καρμίρη, Ἐνθ' ἄν., I, 371-2. Lambeth Occasional Reports, p. 198.

22. H. M. Waddams, ed., Op. cit., p. XVIII. W. S. Schneirla, Op. cit., p. 15.

Τὸ τοιοῦτον γίνεται ἐπὶ λέξει ἐν Βουκουρεστίῳ (1935) καὶ δι' ἄλλων λόγων ἐν Μόσχᾳ (1956) δεκτόν²³.

Ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων ἀντιπροσώπων εἰς τὴν Μικτὴν Δογματικὴν Ἐπιτροπὴν ἐν Λονδίῳ (1931) ὁ Θυατεῖρων Γερμανὸς καὶ ὁ ἀρχιμ. Μιχαὴλ Κωνσταντινίδης (ἀποθανὼν Ἀμερικῆς) ἐξέφρασαν ρητῶς τὴν Ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ὅτι ἡ Θεία Ἀποκάλυψις ἔχει δύο πηγὰς: Γραφὴν καὶ Παράδοσιν²⁴. Τοῦτο ὅμως ἀπεφεύχθη νὰ λεχθῆ ρητῶς ἐν τῇ Ἐκθέσει. Ἡ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου διαφορὰ ἀντιλήψεως Ἀγγλικανῶν καὶ Ὀρθοδόξων ἀνεφάνη εἰς τὰς μονομερεῖς δηλώσεις τούτων ἐν Μόσχᾳ (1956), καθ' ἃς

«Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία θεωρεῖ τὴν ἰ. Παράδοσιν μίαν ἀνεξάρτητον πηγὴν τῆς διδασκαλίας τῆς πίστεως, τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία παραδέχεται ὅτι ἡ ἰ. Παράδοσις δὲν δύναται νὰ προσθήσῃ τι τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀγίας Γραφῆς»²⁵.

2. Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, Σύμβολα, Δόγμα, Θεολογούμενον, Θεολογικὴ Γνώμη

Πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς Ἰ. Παραδόσεως συνδέεται καὶ τὸ παρὸν θέμα, περὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τοῦ Συμβόλου τῆς Ἐκκλησίας, ἐφόσον αὐτὰ ἀποτελοῦσιν ἀναφαίρετα στοιχεῖα τῆς Ἰ. Παραδόσεως κατὰ τὴν Ὀρθόδοξον θεολογίαν.

Κατὰ τὸν Σαλισβουρίας Ἰωάννην τὸ κύρος ἢ ἡ αὐθεντία (τὸ ἀλάθητον) τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων αὐτῶν πρὸς τὴν Γραφὴν καὶ ἐκ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἀποφάσεων των ὑπὸ συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας, «ἥτις οὕτως ἐπισφραγίζει τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις μετὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν». Ὁ αὐτὸς Ἐπίσκοπος παραδέχεται τὰς δογματικὰς ἐκφάνσεις τῶν «ἀδιαφιλονεικῆτων» Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἀγίας Τριάδος, περὶ τῆς Ὑποστάσεως καὶ τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ περὶ τῆς Ὑποστάσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὡς ἀριβεῖς καὶ πιστὰς ἐκφράσεις τῶν ἀληθειῶν, «ἃς ἀληθείας ἡ Ἐκκλησία ἀρχῆθεν ἀπεδέχετο ἐκπε-

23. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἀδτ., σ. 250. Ο 7 (1932) 231. Ἰ. Ν. Καμίρη, Ἀδτ., I 372. Lambeth Occasional Reports p. 198. H. M. Waddams, Ib. p. XVIII.

24. Περίληψις τῶν Πρακτικῶν τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐν Lambeth Occasional Reports, pp. 66-70. Ἴδε ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ κρίσεις τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἑρμοπόλεως Νικολάου εἰσηγητικῆς τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τοῦτο ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Τρίκκης καὶ Σταγῶν Πολυκάρπου εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ἐκθεσίν του. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 278-280, 267-8. Α. Σ. Μπαλάνου, Ἐνθ' ἄν., σ. 77.

25. H. M. Waddams, ed. Op. cit., p. XVIII. W. Schneirla. Op. cit., p. 15.

φρασμένως ἢ ὑπονοουμένως»²⁶, ἐπὶ τῶν ὁποίων βεβαίως ὑπάρχει συμφωνία μεταξύ Ἀγγλικανῶν καὶ Ὁρθοδόξων.

Κατὰ τὰς ἐπαφὰς τῆς ὑπὸ τὸν Μελέτιον Μεταξάκη ἀντιπροσωπείας (1918) ὁ ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ὑπέβαλε τὴν ἐρώτησιν,

«κατὰ πόσον αἱ ἀποφάσεις τῶν Ἐπισκόπων, συνεργομένων εἰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, θεωροῦνται ἀπολύτως αὐθεντικαὶ παρ' ὑμῖν καὶ ὑποχρεωτικαὶ διὰ τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν, ὡς ἀλανθάστως διαβεβαιούσαι τὴν ὀρθὴν πίστιν», εἰς τὴν ὁποίαν ἀπήντησεν ὁ Ἐπίσκοπος Courtney. «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἐδεχόμεθα τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν, ὡς ἐκείνας τῶν ἀναντιρρήτως ἀποδεκτῶν γενομένων Συνόδων».

Εἰς τὴν Δήλωσιν Πίστεως πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην (1922), οἱ ὑπογράφωντες ταύτην Ἀγγλικανοὶ κληρικοὶ ἐκφράζονται σαφῶς ἐπὶ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ κύρους τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, λέγοντες.

«Ἀσπαζόμεθα ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἶναι τὸ ἀνώτατον κριτήριον τῆς Μιάς, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι οἱ δογματικοὶ ὅροι καὶ ἀποφάσεις τῶν ὡς Οἰκουμενικῶν γενομένων ἀποδεκτῶν ὑπὸ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας Συνόδων εἶναι ἀδιαφιλονείκητοι καὶ πάντας τοὺς Χριστιανούς δεσμεύουσι»²⁷.

Ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἐπανῆλθον οἱ ἀντιπρόσωποι ἀμφοτέρων τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν Μόσχᾳ (1956), ἔνθα,

«οἱ Ὁρθόδοξοι Θεολόγοι ἐβεβαίωσαν ὅτι τὰ Σύμβολα καὶ οἱ ὅροι τῶν 7 Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀποτελοῦσι τὰς οὐσιώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως τῆς Μιάς, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», ἐνῶ (ἀπὸ Ἀγγλικανικῆς πλευρᾶς ἐδηλώθη ὅτι τὰ δόγματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων διετύπωσαν τὴν πίστιν, καθὼς γίνεται δεκτὴ ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ»²⁸.

Παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς δὲν φαίνεται νὰ ἐπικρατῇ ὁμόφωνος γνώμη περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὡς Οἰκουμενικῶν παρ' ἀπάσαις ταῖς Χριστιανικαῖς Ἐκκλησίαις θεωρουμένων Συνόδων. Αἱ συζητήσεις περιστράφησαν κυρίως περὶ τὸ ζήτημα τῆς Ζ' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787), τῶν Ἀγγλικανῶν συνδεόντων τὸ ὅλον θέμα περὶ τοῦ κύρους τῆς Συνόδου ταύτης πρὸς τὴν διὰ μέσου τῆς Ἱστορίας γενομένην ἢ μὴ ἀναγνώρισιν ταύτης ὑπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ Ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑπὸ τῆς Συνόδου ταύτης ἔκθεσιν τῆς περὶ Εἰκόνων διδασκαλίας, ἣτις συνδέεται πρὸς τὴν περὶ Ἐκκλησιαστικῶν Ἐθίμων, γενικῆς φύσεως ἢ τοπικοῦ χαρακτῆρος, ἀνάλογον διδασκαλίαν. Τὸ περὶ Εἰκόνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Ἐθίμων κεφάλαιον θὰ συζητηθῇ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ἐν τοῖς περαιτέρω.

26. Ἐγγραφα, σ. 16-17.

27. Ὁρθόδοξων καὶ Ἀγγλικανῶν Θεολογικαὶ Συζητήσεις, ἐνθ' ἄν., σ. 53. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἐνθ' ἄν., σ. 56.

28. H. M. Waddams, ed., Op. cit., pp. XVIII-XIX. W. S. Schneirla, Op. cit., p. 15.

Κατὰ τὰς συζητήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μετὰ τῶν Ἀγγλικανῶν (1870) ἀνεπτύχθησαν ἱστορικῶς αἱ κρατοῦσαι ἀμφοτέρωθεν ἀπόψεις περὶ τοῦ κύρους τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἄνευ προσπαθείας τινὸς πρὸς ἐξέτασιν ἢ ὑπόδειξιν τρόπου συμβιβασμοῦ²⁹.

Ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης, ἔνεκα τῶν ὡς ἄνω λόγων, λέγει ρητῶς, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας θεωρεῖ ἑαυτὴν οὐχὶ δεσμευομένην ὑπὸ τῶν διατάξεων τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (ἐν Νικαίᾳ)»³⁰, ἐπὶ τῆς ὁποίας γνώμης θὰ ἐπανέλθουν ἀργότερον οἱ Ὀρθόδοξοι ζητοῦντες διευκρινήσεις.

Κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ Ρώσσου ἐν Ἀμερικῇ Ἀρχιεπισκόπου Εὐδοκίμου μετ' Ἐπισκοπιανῶν (1916), θιγέντος τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐδόθησαν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἱκανοποιητικαὶ ἐξηγήσεις, ἀλλ' οὐδεμία τελικὴ ἀπόφασις ἐλήφθη, ὡς συνέβη καὶ προγενέστερον ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου³¹.

Ἐν Λονδίῳ, κατὰ τὴν συνάντησιν τῆς ὑπὸ τὸν Μελέτιον Μεταξάκη ἀποστολῆς καὶ Ἀγγλικανῶν τὸ 1918, ἐγένετο διεξοδικὴ συζήτησις ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἰδίως τῆς Ζ' τοιαύτης³². Ἀπεδείχθη δὲ θαυμαστὸν πνεῦμα κατανοήσεως ἐκατέρωθεν. Ὁ Κανονικὸς Arthur Headlam, ὅστις καὶ μετέπειτα ὡς Ἐπίσκοπος Gloucester (1923—1945) μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ διεδραμάτισεν ἡγετικὸν ρόλον ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπαφαῖς, ἀνέπτυξε τὴν παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς κρατοῦσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου γνώμην.

«Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ὀφείλω νὰ κάμω διακρίσιν πρῶτον μεταξὺ τῶν ἐξ πρώτων Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῆς ἐβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ δεύτερον, ἐκ τῶν ἐξ πρώτων, μεταξὺ τῶν τεσσάρων πρώτων καὶ τῶν δύο τελευταίων».

Καὶ οὗτος τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὴν ἐξαρτᾷ ἐκ τῶν προτεθέντων λόγων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς των οἱ Ὀρθόδοξοι κατέδειξαν ὅτι ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ Ἐκκλησία ὡς τμῆμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐδέχετο μέχρι τῆς Μεταρρυθμίσεως τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ὅτι ἡ περὶ Εἰκόπων διδασκαλία ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς ζητήματα δευτερευούσης φύσεως, ἀλλ' εἰς τὸν τομέα τῆς πίστεως καὶ ἐθέθησαν τὴν περὶ τμητῆς τῶν Εἰκόπων Ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Ὁ Κανονικὸς Headlam περὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως εἶπεν,

29. Δ. Σ. Μπαλάνου, Ἀλέξανδρος Λυκούργος, σ. 34.

30. Ἐγγράφα, σ. 17. Καὶ τὸ Γ' Συνέδριον τοῦ Λάμπεθ (1888) ἔθιγε τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρῶσιμα. The Six Lambeth Conferences, p. 168.

31. W. Ch. Emhardt, Op. cit., p. 15.

32. W. Ch. Rardt, An Unofficial Anglican Programme for Reunion, as contained in a Letter to His Grace the Metropolitan of Athens, Oct. 26, 1918, pp. 26-7. C. B. Moss, The Church of England and the Seventh Council, London: The Faith Press, LTD., 1957.

«Ἐλπίζω, ὅτι οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἐπέισθησαν, ὅτι οἱ Ἀγγλικανοὶ δὲν εἰμεθα εἰκονοκλάσται. Θὰ ἠδύναντο καὶ ἐκεῖνοι νὰ πείσωσιν ἡμᾶς, ὅτι ἡ πράξις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν εἶναι εἰκονολατρεία ἐπὶ παραβάσει τοῦ ὅρου τῆς ἐβδόμης Συνόδου;»

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς Ὁρθοδόξου ἀντιπροσωπείας ἡ συζήτησις ἔληξε μὲ τὴν δήλωσιν τῶν Ἀγγλικανῶν «ὅτι κατὰ τὴν τελεσθησομένην ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν θ' ἀναγνωρίσωσι καὶ τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον»³³.

Εἰς τὴν ἐν Λάμπειθ συνάντησιν Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν τοῦ 1920, ὅτε συνεζητοῦντο αἱ Ἀπαντήσεις τοῦ Σαλισβουρίας Ἰωάννου, ἐθίγη καὶ τὸ ζήτημα τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, οὐχὶ ἕμως ἐκτενῶς, διότι τοῦτο εἶχε συζητηθῆ ἱκανῶς μετὰ τῆς ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Ἐπιτροπῆς (1918), «ἡ δὲ συζήτησις ἐφάνη καταλήξασα εἰς ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα». Ἡ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἕμως ἔκθεσις τῶν ἀντιπροσώπων συνεχίζει,

«Ἀφορμῆς τινος ἕμως δοθείσης ἐνομίσαμεν, ὅτι ὠφείλομεν νὰ δηλώσωμεν, ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου ὡς τοιαύτης εἶναι ἀπαραίτητος, δεδομένου, ὅτι παρουσιάζει πάντα τὰ στοιχεῖα πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἀποδοχὴν αὐτῆς. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν ἐπισκόπων διεβεβαίωσεν ἡμᾶς, ὅτι ἔλαβεν ὑπὸ σημείωσιν τὴν δήλωσιν ἡμῶν ταύτην, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ διὰ τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς ὠρισμένας τινὰς σφαῖρας τοῦλάχιστον, πνέει εὐνοϊκὸς ἄνεμος, παρατηρεῖται δὲ ἐπίσης καὶ ἐν τῇ πράξει βαθμιαία ἐπάνοδος εἰς τὸ πρῶτον, τὸ μὴ δεισιδαιμονικὸν βεβαίως, καθεστῶς τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτῶν»³⁴.

Ἐν Λάμπειθ ὁμοίως, τὸ 1930, κατὰ τὴν ἐπαφὴν Ὁρθοδόξων ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Β' Μεταξάκη καὶ Ἀγγλικανῶν, ὁ Πατριάρχης, ἐπανελθὼν ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω θέματος, ἠρώτησεν «ἂν ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία δέχεται τὴν Ζ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον». Ὁ δὲ Ἐπίσκοπος Gloucester A. Headlam

ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸς προσωπικῶς εἶναι πάντοτε ὅλως ἔτοιμος νὰ δεχθῆ τοὺς κανόνας τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου» καὶ «ὅτι τὸ ὅλον ζήτημα εἶναι πῶς περίπλοκον καὶ θὰ ἦτο ὀρθὸν ὅπως συζητήσῃ αὐτὸ ἡ Κοινὴ Ἐπιτροπὴ, ἣτις ἐγένετο πρότασις ὅπως διορισθῆ»³⁵.

Αὕτη ἕμως συνελθοῦσα τὸ ἐπόμενον ἔτος (1931) ἐν Λονδίνῳ δὲν ἔθιξε τὸ ζήτημα τοῦτο.

Τέλος ἐν Μόσχῃ (1956), ὁ πρόεδρος τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀρχιεπίσκοπος Ἰόρκης (νῦν Καντερβουρίας) A.M. Ramsey, ἐρωτηθεὶς α') «ἂν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας δέχεται τοὺς δογματικὸς ὅρους τῶν ἑπτὰ

33. Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν Θεολογικαὶ Συζητήσεις, Ἐνθ' ἄν., σ. 44. 418-426.

34. Ν. Π. 3 (1921) 533-4. Διδυμοτεῖχου Φιλαρέτου (Βαφείδου), Ἐνθ' ἄν., σ. 185-6.

35. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 192. Ο 5 (1930) 609-610.

Οικουμενικῶν Συνόδων», καὶ β') «πόσας τοιαύτας Συνόδους δέχονται οἱ Ἀγγλικανοί», ἀπήντησεν, ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐρωτήματος, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας εἶναι διστακτικὴ καὶ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας πιστεύει ὅτι εἶναι ἀρκετὸν νὰ ἐπιμένῃ ἐπὶ τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβόλου», ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας οὐδέποτε καθώρισε τὰς Συνόδους, τὰς ὁποίας δέχεται, ὅτι ἄλλοι τῶν Ἀγγλικανῶν δέχονται ἑπτὰ, ἄλλοι τὰς τέσσαρας καὶ ὅτι «τινὰ τῶν περιεχομένων τῶν Συνόδων Ε' ΣΤ' καὶ Ζ' δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατούσας ἱστορικὰς περιστάσεις». Ἐρωτηθεὶς δὲ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης ἔδωκε τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν,

«Κατὰ τὴν προσωπικὴν μου ἀντίληψιν, δέχομαι τὰς τέσσαρας πρώτας ὡς οὐσας ἀναμφιβόλως συμφώνους πρὸς τὴν πίστιν τοῦ Ὁμοουσίου: ἡ πέμπτη ἀσχολεῖται μὲ μίαν λεπτομέρειαν (ἓνα τεχνικὸν ὄρον) περὶ τῆς ὁποίας ἔχω ἀτελῆ γνώσιν: τὴν ἕκτην τὴν ἀποδέχομαι, ἀλλὰ θὰ πρέπη νὰ ἐκτεθῇ αὕτη κατὰ ἓνα ὅλως διόλου διάφορον τρόπον ἐν Ἀγγλίᾳ: τὴν ἑβδόμην τὴν ἀποδέχομαι τόσον ὅσον τὴν κατανοῶ»³⁶.

Σχετικῶς περὶ τοῦ Συμβόλου, βλέπομεν ὅτι ἐνῶ οἱ Ὀρθόδοξοι ὁμιλοῦσι περὶ ἐνὸς τοιούτου, τοῦ τῆς Νικαίας—ΚΠόλεως, ἔχοντος καθολικὸν κύρος, οἱ Ἀγγλικανοὶ ἀναφέρονται εἰς τρία Σύμβολα, τῆς Νικαίας—ΚΠόλεως, τὸ Ἀποστολικὸν καὶ τὸ Ἀθανασιανόν.

Οὕτως εἰς τὸ περιφημον Τετράπλευρον, τὸ καθορισθὲν ὑπὸ τοῦ Γ' ἐν Λάμπεθ Συνεδρίου (1888, 1920), ὡς δεῦτερος ὅρος πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἀγγλικανῶν μετ' ἄλλης Ἐκκλησίας ἐκλαμβάνεται ἡ ἀποδοχὴ τῶν Συμβόλων Ἀποστολικοῦ καὶ Νικαίας, τοῦ πρώτου μὲν «ὡς Συμβόλου διὰ τὸ Βάπτισμα», τοῦ δὲ δευτέρου ὡς «ικανῆς ἐκθέσεως τῆς Χριστιανικῆς πίστεως»³⁷.

Ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης εἰς τὰ δύο ταῦτα Σύμβολα προσθέτει καὶ τρίτον, τὸ Ἀθανασιανόν.

«Τὰ στοιχεῖα τῆς διδαχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας εὐρίσκονται ἐν τοῖς τρισὶ Συμβόλοις, τοῦτέστιν α') ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως τῇ γνωστῇ ὡς Σύμβολον τῆς Νικαίας, ὅπερ συνεχῶς ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν· β') ἐν τῷ ὀνομαζομένῳ Συμβόλῳ τῶν Ἀποστόλων, ὅπερ ὁμολογεῖται ὑπὸ πάντων κατὰ τὸ Βάπτισμα· καὶ γ') ἐν τῷ ὕμνῳ τῷ κοινῶς καλούμένῳ Σύμβολον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου»³⁸.

Ἐκτοτε, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα θὰ ἐκφράζονται οἱ Ἀγγλικανοὶ λόγῳ γενομένου περὶ τῶν Συμβόλων κατὰ τὰς ἐν τῷ μέλλοντι Ὀρθοδοξοαγγλικανικὰς συνομιλίαις.

36. H. M. Waddams, ed., *Op. cit.*, pp. 99-100.

37. The Six Lambeth Conferences, p. 122.

38. Ἐγγραφα, σ. 13.

Κατὰ τὰς ἐπαφὰς τοῦ 1920 ἡ Ὁρθόδοξος ἀντιπροσωπεΐα προέβη εἰς τὴν ἐξῆς δῆλωσιν:

«Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὑπερόχου ἀθθεντίας, ἣν κέκτηται τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, θὰ προετιμῶμεν, ὅπως ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία ἐν τῇ διατυπώσει τῆς πίστεως αὐτῆς περιορισθῆ εἰς μόνον τὸ σύμβολον τοῦτο».

Οἱ Ἀγγλικανοὶ εἰς τὴν ἀπάντησίν των ἐπανελάβον τὰς γνώμας αὐτῶν περὶ τοῦ Ἀθανασιανοῦ Συμβόλου, ὡς ἀπλοῦ ὕμνου, περὶ τοῦ τῶν Ἀποστόλων ὡς συνδεομένου πρὸς τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος καὶ περὶ τοῦ ὑπερόχου κύρους καὶ τῆς ἀθθεντίας τοῦ Συμβόλου Νικαίας-ΚΠόλεως, θεωρηθέντος ὑπ' αὐτῶν «ὡς τοῦ μόνου ἀπαραιτήτου ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ τῶν Ἐκκλησιῶν»³⁹.

Εἰς τοὺς Ὅρους Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας (1921) τὸ Σύμβολον Νικαίας—ΚΠόλεως, περὶ τοῦ ὁποίου ὥρισεν ἡ Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῇ Σύνοδος (451) «τέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι, προσφέρειν ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ φρονεῖν ἢ διδάσκειν ἑτέρους», καλεῖται «Σύμβολον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας» («Ὅροι Α', Δ', Η'») καὶ θεωρεῖται ὁ μόνος «ὄρος ἀναγκαῖος εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν» («Ὅρος ΣΤ'»), ἐνῶ παραλλήλως ἡ χρῆσις καὶ ἄλλων Συμβόλων κατὰ τὸ Βάπτισμα ἢ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας δὲν θεωρεῖται παράνομος⁴⁰.

Κατὰ δὲ τὴν συνάντησιν τῆς Μικτῆς Δογματικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Λονδίῳ (1931) βλέπομεν, ὅτι τὰ ἐν τοῖς Ὅροις Μυστηριακῆς Ἐπικοινωνίας (Δ', Ε', ΣΤ') προεκτεθέντα, ἐκτὸς τῆς ἐκφράσεως περὶ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας «ὡς ὄρου ἀναγκαῖου εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν», ἐγένοντο ἀπὸ κοινοῦ δεκτά, τῶν Ὁρθοδόξων μὴ ἐμμενάντων εἰς τὴν χρῆσιν καὶ ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν ἐνὸς μόνου Συμβόλου, ὡς συνέβη ἐν Λάμπεθ τὸ 1920, ἀλλ' ἀποδεχθέντων καὶ τὴν παρ' ἐκείνοις χρῆσιν διὰ βοηθητικούς σκοποὺς τῶν Συμβόλων Ἀποστολικοῦ καὶ Ἀθανασιανοῦ⁴¹.

Ἐν Μόσχᾳ (1956) οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι ἐδήλωσαν, ὅτι

ἀτὸ Σύμβολον Νικαίας—ΚΠόλεως, ὑφ' ἣν μορφήν ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς Συνόδου (δηλ. ἄνευ τῆς προσθήκης τοῦ Filioque) ὡς γενόμενον δεκτὸν ὑφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι τὸ καθολικὸν Σύμβολον καὶ μία τῶν μὴ δυναμένων ἀλλαγῆναι δογματικῶν ἀποφάσεων τῶν 7 Οἰκουμενικῶν Συνόδων⁴².

Παραλλήλως πρὸς τὰ Σύμβολα, κατὰ τὰς Ἀγγλοορθοδόξους ἐπαφὰς, ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ἄλλων Συμβολικῶν Κειμένων ἢ Μνημείων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Β', ἐνώπιον σχετικῆς ἐρωτήσεως, ἐν Λάμπεθ τὸ 1930, ἀπήντησεν ὅτι Ὁμολογίαι τινές, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τῶν

39. ΝΠ 3 (1921) 534-5.

40. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 225-9.

41. Ἀ. Ροσμαρῆ, Ἐνθ' ἄν., σ. 250-1. Ο 7 (1932) 231.

42. H. M. Waddams, ed., Op. cit., p. XIX. W. S. Schneirla, Op. cit., p. 15.

Ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν ΙΣΤ' ἢ ΙΖ' αἰῶνα, ὡς 1) ἡ Κατήχησις Πέτρου τοῦ Μογίλα καὶ ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου καὶ ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ 2) ἡ Ὁμολογία Μητροφάνους τοῦ Κριτοπούλου καὶ αἱ Ἀπαντήσεις Ἱερεμίου Β' πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ Λουθηρανούς Θεολόγους, δὲν ἔχουσι τὸ αὐτὸ κύρος πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, καθόσον δὲν ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ὑπὸ Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Προσέτι ὠμίλησε καὶ περὶ «τοῦ φρονήματος τῆς Ἐκκλησίας» ὡς ἐκτίθεται τοῦτο εἰς τὰς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου⁴³.

Παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς τοιαῦτα Συμβολικὰ Κείμενα, ἀπολαύοντα πολλῆς τιμῆς, εἶναι τὸ Εὐχολόγιον καὶ τὰ 39 Ἄρθρα.

Τὸ Εὐχολόγιον γνωρίζεται καὶ ὡς Βιβλίον Κοινῆς Προσευχῆς, με πλήρη τίτλον «Βιβλίον Κοινῆς Προσευχῆς, καὶ Τελέσεως τῶν Μυστηρίων, καὶ Ἄλλων Θεσμῶν καὶ Τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας... καὶ Τύπος καὶ Τάξις γινομένη ἐπὶ Καταστάσει, Χειροτονίᾳ, καὶ Καθιερώσει Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων»⁴⁴.

Ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης λέγει, ὅτι

«Θεωροῦμεν πάντες τὴν διδαχὴν τὴν περιεχομένην ἐν τῷ Εὐχολογίῳ ἡμῶν... ὡς ἐπίσημον καὶ αὐθεντικὴν ἔκφρασιν τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπολαβεῖ τῆς ἀνωτάτης ἐφικτῆς αὐθεντίας ἐπειδὴ, ἐπεκυρώθη μὲν πρῶτον ὑπὸ τῶν Συνόδων Convocations τῶν δύο Ἐπαρχιῶν, ἀκολούθως δ' ἐγένετο δεκτὸν δυνάμει Πράξεως (Νόμου) τοῦ Παρλαμέντου τῷ 1662»⁴⁵.

Ὁ Κοσμήτωρ Heodlam (Ὁξφόρδη 1918), ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου Μεταξάκη, εἶπεν, ὅτι «τὰ μέλη τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίζουσι πρῶτον τὸ σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἐπειτα δίδουσι σημασίαν εἰς τὸ βιβλίον τῶν Προσευχῶν»⁴⁶.

Ὁ τότε Ἐπίσκοπος Cloucester κατὰ τὰς ἐν Λάμπεθ συνομιλίας (1920), ἐπαναλαμβάνει ἀναπτύσσων τὰς σκέψεις τοῦ Σαλισβουρίας Ἰωάννου, σχεδὸν αὐτολεξὶ τὰ ὅσα λέγει ἐκεῖνος ἐπὶ τοῦ Εὐχολογίου. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ 30 Ἄρθρα

«τοῦτο ἀπολαβεῖ πληρεστέρας αὐθεντίας, διότι ἐγένετο ἀποδεκτὸν τῷ

43. Ἀ. Ροσμαρῆ, Αὐτ., σ. 169. Ο 5 (1930) 386-7.

44. Ἐπίσημος Ἑλληνικὴ Μετάφρασις, Λονδίνον, Ἑταιρία πρὸς Προαγωγὴν τῆς Χριστιανικῆς Γνώσεως, 1923. Ουατέρων Γερμανοῦ, Ἡ Νέα Ἀναθεώρησις τοῦ Ἀγγλικοῦ Εὐχολογίου, Ο 2 (1927-8) 13-8, 78-83, 105-9, 154-8, 193-7, 468-478, 502-8, 556-561. 3 (1928) 80-4, 105-112, 197-209, 253-263. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Δευτέρα Ἀναθεώρησις καὶ ἡ Δευτέρα Ἀπόρριψις τοῦ Ἀγγλικοῦ Εὐχολογίου, Ο 4 (1929) 246-255 277-283, 319-324, 476-482. 5 (1930) 8-14. Π. Τρεμπέλα, Ἐνθ' ἄν., σ. 80-4, 115-8.

45. Ἐγγράφα, σ. 13-4.

46. Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν Θεολογικαὶ Συζητήσεις, Ἐνθ' ἄν., σ. 217.

1662 ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν Καντουαρίας καὶ Ὑόρκης. «Ὅτι εἶναι ἡ ἐπίσημος καὶ αὐθεντικὴ διδασκαλία Ἀγγλικανῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς *lex orandi lex credendi*, καὶ ὅτι διαρκῶς ποιοῦνται χρῆσιν αὐτοῦ ὡς κανόνος πίστεως»⁴⁷.

Κατὰ τὰς ἐπαφὰς δὲ τοῦ 1930 (Λάμπεθ) καὶ 1935 (Βουκουρεστίου) ἐδηλώθη ὑπὸ τῶν Ἀγγλικανῶν ἀντιπροσώπων, ὅτι «ἡ διδασκαλία τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἐκτίθεται αὐθεντικῶς ἐν τῷ Βιβλίῳ τῆς Κοινῆς Προσευχῆς»⁴⁸.

Τὰ 39 Ἄρθρα, μὲ τὸν συνήθη τίτλον «Ἄρθρα Θρησκείας συμφωνηθέντα ὑπὸ τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ τῶν Ἐπισκόπων ἀμοτέρων τῶν Ἐπαρχιῶν καὶ ὑπὸ παντὸς τοῦ Κλήρου κατὰ τὴν συνέλευσιν τὴν συνελθοῦσαν ἐν Λονδίῳ τῷ 1562 πρὸς ἀποφυγὴν διχογνωμιῶν καὶ πρὸς διαμόρφωσιν κοινῆς ὁμολογίας ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἰθρησκείαν»⁴⁹», φέροντα ἐκδηλον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Καλβινισμοῦ καὶ Λουθηρανισμοῦ καὶ περιλαμβάνοντα εἰς πολλὰ σημεῖα διδασκαλίας ἀντιθέτους πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν, ἦτο εὐνόητον νὰ ἀποτελέσωσι πολλάκις θέμα συζητήσεων, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς ἄλλα σημεῖα, κατὰ τὰς συναντήσεις ἀντιπροσώπων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ὅτε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας Ἀρχιεπίσκοπος Κάμπελλ ἀπέστειλε τὸ 1869 ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχη Γρηγόριον ΣΤ' καὶ ἀντίτυπον τῶν 39 Ἄρθρων, ὁ τελευταῖος εἰς τὴν ἀπάντησίν του ἐτόνιζε τὰς δυσχερείας, τὰς προκυπτούσας ἐκ τῶν 39 Ἄρθρων⁵⁰.

Ὁ Σαλισβουρίας Ἰωάννης δίδει εὐσυνόπτως τὰς ἀπαραιτήτους ἀπὸ Ἀγγλικανικῆς πλευρᾶς ἐπεξηγήσεις ἐπὶ τῶν 39 Ἄρθρων. Λέγει, ὅτι «οἱ ἱερωμένοι δηλοῦσι τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν ἐγγράφως»⁵¹ πρὸς αὐτά, ὅτι εἶναι «Ἄρθρα θρησκείας» μᾶλλον, ἢ Ὁμολογία Πίστεως.

47. *NII* 3 (1921) 538.

48. Ἀ. Ροσμαρῆ, "Εὐθ' ἄν., σ. 195. Ο 5 (1930) 335. Ἰ. Ν. Καρμίρη. "Εὐθ' ἄν., I 371. *Lambeth Occasional Reports*, p. 196.

49. Νικολάου Μ. Δαμαλά, Περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον. Χρυσ. Παπαδοπούλου, "Εὐθ' ἄν., σ. 5. Τοῦ Αὐτοῦ, Τὰ ΛΘ' Ἄρθρα τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, © 1 (1923) 228-231. Π. Ν. Τρεμπέλα, "Εὐθ' ἄν., σ. 57-67. E. J. Bicknell, A. Theological Introduction to the Thirty-Nine Articles, 3rd rev. ed. by H. J. Carpenter, London: Longmans, Green and Co., 1955.

50. Δ. Μπαλάου, Περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν, "Εὐθ' ἄν., σ. 76.

51. Ὁ τύπος τῆς δηλώσεως, ἣν ὀφείλει νὰ ὑπογράψῃ ἕκαστος ὑποψήφιος πρὸς Χειροτονίαν σήμερον ἔχει τὴν ἐξῆς μορφήν:

«Ἐγὼ ποιῶμαι ἐπίσημος τὴν ἐξῆς δήλωσιν, συμφωνῶ πρὸς τὰ 39 Ἄρθρα Θρησκείας καὶ τὸ Βιβλίον τῆς Κοινῆς Προσευχῆς καὶ τὸν τύπον τῆς καταστάσεως τῶν Ἐπισκόπων, Ἱερέων καὶ Διακόνων. Θεωρῶ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας τὰ ἐν αὐτοῖς ὡς σύμφωνα πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ». Ὁ Bicknell, ἐπεξηγῶν ταύτην λέγει, ὅτι «Σήμερον καλούμεθα νὰ δηλώσωμεν, ὅχι ὅτι πάντα τὰ Ἄρθρα συμφωνοῦσι πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐν αὐτοῖς ἐκτιθεμένη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας εἶναι σύμφωνα πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, δηλ., ὅτι δὲν καλούμεθα νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς πᾶσαν φράσιν ἢ λεπτομέρειαν τῶν Ἄρθρων, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὴν γενικὴν αὐτῶν ἔννοιαν». *Op. cit.*, p. 21.

Κύριος αὐτῶν σκοπὸς ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ συντήρησις τῆς ὁμονοίας καὶ ἡ ἀποσόβησις τῆς πλάνης, «ὡς πᾶν στόμα φραγῆ» τῶν ἐριστικῶς συζητούντων, καὶ ὡς ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία διατελῆ εἰρηνεύουσα ἐν ἑαυτῇ. Οὐδεμία ὅμως ἀραιεῖται· εἰς τὰ ἄρθρα ταῦτα τῆς πικρῆ συναίνεσις ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ἡμῶν, οὐδέ, ἀναγκαίως, ἐκ μέρους τοῦ κλήρου τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἡμετέρας κοινωνίας τῶν ἰδρυμένων ἐν τῇ ξένη»⁵².

Ἡ ὑπὸ τὸν Ἀθηνῶν Μελέτιον Μεταξάκην Ἐπιτροπὴ, κατὰ τὰς ἐπαφὰς αὐτῆς ἐν Ἀμερικῇ καὶ Ἀγγλίᾳ (1918), κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ δηλώσεις τῶν Ἀγγλικανῶν ἀντιπροσώπων

«οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπουσιν, ὅτι τὰ 39 ἄρθρα θεωροῦνται παρ' αὐτοῖς οὐχὶ ὡς δογματικόν, ἀλλ' ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον, καὶ ὅτι τοῦτο οὐδαμῶς ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς δογματικῆς αὐτῶν διδασκαλίας».

Ἐκτὸς ἄλλων, ὁ Κοσμήτωρ Heodlam ἐν Ὁξφόρδῃ, μετὰ τὰ λεχθέντα περὶ τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως καὶ τοῦ Βιβλίου Προσευχῶν, εἶπεν «Ὡς πρὸς τὰ 39 ἄρθρα, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἐνώσεως τοῦ λαοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁμολογῶ ὅμως ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι δι' οὐδένα ὑποχρεωτικά»⁵³.

Ἡ κατὰ τὸ 1920 ἐν Λάμπεθ Ὁρθόδοξος ἀποστολὴ ὑπέβαλε τὴν πρότασιν περὶ γενικῆς καταργήσεως τῶν 39 Ἀρθρῶν. Πρὸ τούτου, ἀπὸ Ἀγγλικανικῆς πλευρᾶς, ὁ πρόεδρος τῆς Μονίμου Ἐπιτροπῆς μ., ἄ., εἶπεν «Ἄν θέλετε νὰ μάθετε τί φρονεῖ ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία μελετήσατε τὸ βιβλίον τῶν Προσευχῶν αὐτῆς, οὐχὶ δὲ τὰ 39 ἄρθρα», ὁ δὲ τῆς τῶν Ἐπισκόπων.

«Ἐννοοῦμεν, ὅτι ἡ κατάργησις τῶν 39 ἄρθρων θὰ ᾔτο βοηθητικὴ. Εἶναι ἀληθές, ὅτι παρ' ἡμῖν ταῦτα ἰσχύουν ὀλιγώτερον τοῦ βιβλίου τῶν Προσευχῶν καὶ τῆς Κατηχήσεως... Περιστάσεως δοθείσης εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναθεωρηθοῦν τὰ ἄρθρα».

Ἡ Πατριαρχικὴ ἀντιπροσωπεία, ἐξηγοῦσα εἰς τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς τὸ ἀδύνατον τῆς τελείας καταργήσεως τῶν Ἀρθρῶν, λόγῳ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, κατέληξεν εἰς τὴν διαπίστωσιν,

«ὅτι μόνον τροποποιήσις τις τῶν 39 ἄρθρων θὰ εἶναι ἰσως δυνατὴ. Ἡ τροποποίησις αὕτη περιβαλλομένη ἀρμόδιον κῦρος, φανερόν, ὅτι θὰ ἀναπληρῶσῃ ἐν πολλῶν μέτρῳ τὴν τελείαν τῶν ἄρθρων κατάργησιν».

Συναφῶς προτάθη ὑπὸ τῆς Μονίμου Ἀγγλικανικῆς Ἐπιτροπῆς ὅπως

52. Ἐγγράφα, σ. 14-15. Εἰς τὸ ἐν Λάμπεθ Γ' Συνέδριον (1888) ἐγένετο ὁμοφώνως ἀποδεκτὴ ἡ πρότασις ὅπως ὁ κλῆρος καὶ οἱ πιστοὶ τῶν νεωστὶ ἐν τῷ Ἐξωτερικῷ ἰδρυμένων Ἐκκλησιῶν «δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑποχωρῶνται εἰς τὴν ἀποδοχὴν ἐν τῇ ὁλότῃ αὐτῶν τῶν 39 ἄρθρων τῆς θρησκείας». Χρυσ. Παπαδοπούλου, Τὸ Ζήτημα περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικανικῶν Χειροτονιῶν, σ. 5-6. The Six Lambeth Conferences, p. 124.

53. Ὁρθόδοξον καὶ Ἀγγλικανῶν Θεολογικαὶ Συζητήσεις, Ἐνθ' ἄν., σ. 43, 59-60, '99, 217.

«ἡ ἡμετέρα μόνιμος τοιαύτη ἀναλάβη νὰ ὑποδείξῃ τὰ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν χρήζοντα τροποποιήσεως»⁵⁴.

Εἰς τὴν Δήλωσιν τῶν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην (1922) οἱ Ἀγγλικανοὶ κληρικοὶ ἀποδίδουσι δευτερεύουσαν σημασίαν εἰς τὰ 39 ἄρθρα.

«10. Θεωροῦμεν τὰ «39 ἄρθρα τῆς θρησκείας» ὡς μνημεῖον δευτερεύουσας σπουδαιότητος καὶ σχέσιν ἔχον πρὸς τὰς τοπικὰς θρησκευτικὰς διαμάχας τοῦ ἰστ' αἰῶνος καὶ ὅτι ἄρα πρέπει νὰ ἐρμηνεύηται τοῦτο συμφώνως πρὸς τὴν πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἧς ἡ ἀγγλικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ μέρος»⁵⁵.

Καὶ κατὰ τὰς ἐπαφὰς Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν τοῦ Λάμπεθ (1930) καὶ Βουκουρεστίου (1935) οἱ Ἀγγλικανοὶ ἐπανελάβον, μετὰ τὰ σχετικὰ περὶ τοῦ Βιβλίου τῆς Κοινῆς Προσευχῆς, «ὅτι τὸ νόημα τῶν 39 ἄρθρων δέον νὰ ἐρμηνεύηται συμφώνως πρὸς τὸ Βιβλίον τῆς Κοινῆς Προσευχῆς»⁵⁶.

Ὁ Ἐπίσκοπος Σαλισβουρίας Ἰωάννης, ἐκτὸς τοῦ Εὐχολογίου καὶ τῶν 39 ἄρθρων, ὠμίλει περὶ τῆς Κατηχήσεως, παρεντιθεμένης ἐντὸς τοῦ Εὐχολογίου, τὴν ὁποίαν «πᾶν παιδίον χρεωστὲί ν' ἀποστηθίσῃ καὶ κατανοήσῃ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ» καὶ περὶ σώματος κανόνων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγγλίας, ἐκδοθέντων τὸ πλεῖστον τὸ 1603 καὶ ὑποχρεωτικῶν διὰ τὸν κλῆρον, εἴτε καὶ παρ' ἄλλαις Ἐκκλησίαις κοινωνούσαις μετ' αὐτῆς, κειμένων θιγόντων ὡσαύτως καὶ ζητήματα τῆς πίστεως⁵⁷.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐννοίας τοῦ Δόγματος, τῶν Θεολογουμένων καὶ τῆς Προσωπικῆς Θεολογικῆς Γνώμης ἐθίγη εἰδικῶς κατὰ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις τῆς Μόσχας (1956). Βεβαίως παρεμπιπτόντως ἐγένετο λόγος καὶ εἰς προτέρας ἐπαφὰς, π.χ., κατὰ τὴν Ἀλληλογραφίαν τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχῶν μετὰ τῶν Ἀνωμότων, ὅτε ἐλέχθη

«Ἐν γὰρ τοῖς θεοῖς δόγμασιν οὐδαμοῦ χώραν ἔχει ποτὲ ἡ οἰκονομία ἢ συγκατάβασις· τὰῦτα γὰρ ἀσάλευτ' εἰσι, καὶ ὑπὸ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων ὡς ἀπαραβάτα ἐν πάσῃ εὐλαβείᾳ διαφυλάττονται· καὶ ὁ μικρόν τι τούτων παραβαίνων, ὡς σχισματικὸς καὶ αἰρετικὸς κατακρίνεται καὶ ἀναθεματίζεται, καὶ ἀκοινωνήτος παρὰ πᾶσι λογίζεται»,

ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1918 ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ μεταξὺ Ἐπισκοπιανῶν καὶ ἀντιπροσωπείας ὑπὸ τὸν Μελέτιον Μεταξάκη, ὅτε ὁ Πρεσβύτερος Hall ἔλεγεν, ὅτι «ἐπιτρέπεται παρ' ἡμῖν ἀρκετὴ ἐλευθερία ἐν τῇ διατυπώσει τῆς ἀτομικῆς γνώμης»⁵⁸.

Ἐν Μόσχᾳ (1956) ἀμφότεραι οἱ ἀντιπροσωπεῖαι διετύπωσαν τὰς παρὰ ταῖς Ἐκκλησίαις αὐτῶν κρατούσας ἐπὶ τῶν προκειμένων ἀπόψεις. Οἱ Ὁρθό-

54. ΝΠ 3(1921)536-8.

55. Χρυσ. Παπαδοπούλου, "Ἐνθ' ἄν., σ. 58.

56. Ἰ. Ν. Καρμίρη, "Ἐνθ' ἄν., I, 371. Lambeth Occasional Reports, p. 196.

57. "Ἐγγραφαί, σ. 14-5. Διδύμοστειχου Φιλάρτου (Βαφείδου); "Ἐνθ' ἄν., σ. 185.

58. ΚΔ 2(1920)59. Ἰ. Ν. Καρμίρη, Μνημεῖα, II, 808-9.

δοξοί εἶπον, ὅτι τὰ Σύμβολα καὶ οἱ Ὅροι τῶν ἑπτὰ Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἀποτελοῦν τὰς οὐσιώδεις δογματικὰς ἀληθείας τῆς πίστεως. Ἐπὶ πλέον εἶπον, ὅτι «ἐνῶ τὰ δόγματα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἀνάπτυξις αὐτῶν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῶν».

Ἐντιλαμβάνονται

«Τὰ θεολογούμενα, ὡς γνώμας τῶν ἁγίων Πατέρων, αἵτινες δὲν ἀντιστρατεύονται πρὸς τὸ δόγμα, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουσιν ἐπικυρωθῆ ὑπὸ τῶν Συμβόλων καὶ τῶν ὅρων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τὰ θεολογούμενα εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτελέσωσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκτὰ ὡς δόγματα. Ἡ προσωπικὴ θεολογικὴ γνώμη εἶναι ἡ γνώμη ἐπὶ ἐνὸς ἄρθρου τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μελετηθῆ ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ὅφειλει νὰ βεβαιῶται ὑπὸ τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ νὰ τελῇ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸ δόγμα. Ἡ προσωπικὴ γνώμη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας».

Οἱ Ἀγγλικανοὶ ἐδήλωσαν, ὅτι

«τὰ δόγματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων διετύπωσαν τὴν πίστιν, καθὼς γίνεται ἀποδεκτὴ ἐν τῇ Ἀγγλικανικῇ Ἐκκλησίᾳ» καὶ ὅτι «ἡ ποικιλία τῶν γνώμῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, παρέχει ἐξαιρετικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς πίστεως καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας εὐρισκομένους»⁵⁹.

(Συνεχίζεται)

59. H. M. Waddams, ed., *Op. cit.*, pp. XVIII-XIX, 82-91. W. S. Schneirla, *Op. cit.*, pp. 15, 17.